

MASAMI ARAI
Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği

MASAMI ARAI 1953 yılında Tokyo'da doğdu. Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Asya Tarihi Bölümü'nü bitirdi. 1979-1981 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde araştırmalarda bulundu. Japonya'da Osaka Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü'nde dokuz yıl öğretim üyeliği yaptı. 1992 yılından bu yana ise Tokai Üniversitesi Batı Asya Araştırmaları Bölümü'nde doçent olarak çalışıyor. Türk milliyetçiliği üzerine araştırmalarının yanısıra Arai'nin, Avrupa'da Osmanlı-Türk öğrencileriyle ilgili çalışmalarını ve yakınçağ Türk tarihine ilişkin çeşitli makaleleri vardır. Arai, Cem Behar'ın *Klasik Türk Musikisi Üzerine Denemeler* adlı kitabını Japonca'ya çevirerek, *Türk Müziğinde Gelenek ve Çağdaşlaşma* başlığı altında yayımladı.

Turkish Nationalism in the Young Turk Era

© 1992 E.J. Brill, Leiden

İletişim Yayınları 240 • Araştırma-İnceleme Dizisi 40

ISBN-13: 978-975-470-405-1

© 1994 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-5. BASKI 1994-2011, İstanbul

6. BASKI 2016, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Yücel Demirel

DİZİN Ayla Duru

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MASAMI ARAI

Jön Türk
Dönemi
Türk
Milliyetçiliği

Turkish Nationalism in the Young Turk Era

ÇEVİREN *Tansel Demirel*

*Anne ve babam,
Tamiko ve Masao Arai'ye*

KISALTMALAR

G.K.	<i>Genç Kalemler</i>
İ.M.	<i>İslâm Mecmuası</i>
S.R.	<i>Sebil'ür-Reşat</i>
S.F.	<i>Servet-i Fünûn</i>
S.M.	<i>Sırat-ı Müstakim</i>
T.D.	<i>Türk Derneği</i>
T.Y.	<i>Türk Yurdu</i>

Yukarıda anılan kaynaklardan alıntılanan makalelerde yazarı belli olmayanlar için "?" kullanılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	15
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRK DERNEĞİ	23
Türk Derneği'nin kuruluşu.....	24
<i>Türk Derneği</i> dergisinin analizi.....	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
GENÇ KALEMLER	49
<i>Genç Kalemler</i> 'in çıkışı.....	49
<i>Genç Kalemler</i> 'de dönüm noktası.....	56
<i>Genç Kalemler</i> 'in ikinci cildinin yayımlanışı.....	60
Fuat Köprülü ile tartışma.....	69
<i>Genç Kalemler</i> ve Jön Türkler.....	75
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRK YURDU	81
Türk Yurdu Cemiyeti'nin kuruluşu.....	82
<i>Türk Yurdu</i> 'nun çıkışı.....	84

Türk milleti ve Osmanlı Devleti.....	92
Tatarlarla Osmanlı Türklerinin birliği.....	103
İslâm aleyhtarlığı mı?.....	107

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK OCAĞI	111
Türk Ocağı'nın kurulması.....	112
Akçura ile Lozan Türk Yurdu arasındaki görüşmeler.....	117
Türk Yurdu ve Türk Ocağı.....	123

ALTINCI BÖLÜM

İSLÂM MECMUASI	127
<i>İslâm Mecmuası'nın çıkışı</i>	128
İslâm'ın içinde bulunduğu koşullar üzerine eleştiri.....	131
Kuran'ın çevirisi.....	137
Fıkıh.....	137
Kadınların özgürleşmesi.....	139
Çağdaşlaşma ve İslâmlaşma.....	140

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	143
--------------------	-----

EKLER	147
--------------------	-----

<i>KAYNAKÇA</i>	203
-----------------------	-----

<i>DİZİN</i>	209
--------------------	-----

<i>EKLER'DEKİ YAZARLAR DİZİNİ</i>	215
---	-----

ÖNSÖZ

Batılı olmayan ülkelerin, Batı'nın gücünün ve kültürünün etkisiyle geçirdiği dönüşüm, kuşkusuz çok ilgi çeken bir konudur. Asyalı ve Afrikalı yazarlar da dahil, araştırmacıların çoğu Batı standartlarına göre eğitildikleri için, bu dönüşüm üzerine yapılan incelemelerde, doğal olarak, Batılı olmayan ülkeler, Batılılaşma standartıyla değerlendirilmiştir. Ben de, bu bakış açısına bir zamanlar kesin doğru gözüyle bakmıştım. Üniversiteden mezun olduktan kısa bir süre sonra, Benjamin I. Schwartz'ın bir kitabını okuyunca adeta çarpıldım.¹ A. Smith, J.S. Mill, H. Spencer, vb. yazarların eserleri üzerine Çinli bir aydının son derece bireysel yorumları, Batı uygarlığının –Batılıların hiç görmediği– yeni bir boyutunu bulma olasılığını doğuruyordu. Schwartz, böylece, Batı uygarlığını Asya perspektifleriyle değerlendirebileceğimizi göstermiş oluyordu. Ben, bu kitapta, Batılılaşma ya da Batı uygarlığı üzerine yeni bir bakış getireceğimi kesinlikle iddia etmiyorum. Ancak, okurlarım bu çalışmada ele alınan sorunlara

1 Benjamin I. Schwartz, *In Search of Wealth and Power: Yen Fu and the West*, Cambridge, Mass., 1964.

global bir perspektifle yaklaşırlarsa sevinirim. Çünkü bazen, istemeden de olsa, Osmanlı Türk aydınlarının biraz sevimsiz bir cephesini yansıtacağım.

Asya ülkeleri, yabancı bir uygarlığı benimserken, kendi eski uygarlıklarını yavaş yavaş kaybettiler. Ancak, benimlenen uygarlık, kaçınılmaz olarak yerini aldığı uygarlıklardan etkilendi, bu nedenle Asya ülkelerinde görülen Batı uygarlığı bir ülkeden diğerine farklılıklar taşır. Dolayısıyla, Asya ülkelerindeki Batılılaşmanın karşılaştırmalı bir incelemesi, yalnızca Asya ülkelerinin modernleşme sürecini aydınlatmak için değil, aynı zamanda Batı uygarlığının kimi özelliklerini kavrayabilmek için de gereklidir. Bazı çalışmalarında, Türkiye'nin modern tarihini Japonya'nınkiyle karşılaştırmaya çalıştım.² Ne var ki, bu kitapta, böyle bir karşılaştırmalı incelemeye yer veremedim, bu tür bir inceleme başka bir kitabın konusu olmalı.

Bu çalışmayı hazırlarken, pek çok uzman ve meslektaşımın değerli yönlendirme ve yardımlarından yararlandım. Profesör Masao Mori bende Türk tarihine yönelik ilgiyi uyandıran kişidir, kendisi bana Tokyo Üniversitesi'nde Türkçe öğretmişti. Aynı üniversiteden Profesör Akira Nagazumi, kendi uzmanlık alanı Endonezya tarihi olmasına rağmen, Batılı olmayan ülkeleri incelemeye ve onlar hakkında yabancı dillerde makaleler yazmaya teşvik etti. Onların yol göstermesi olmasaydı, bu kitap ortaya çıkmazdı.

Bu çalışmanın basılmamış biçimini okuyan ve yararlı tavsiyelerde bulunan, Kudüs İbrani Üniversitesi'nden Profesör Ja-

2 Örneğin Türkiye'deki bazı sempozyumlara sunulan basılmamış bildiriler: "Türkiye'de ve Japonya'da İslahatçı Düşüncelerde Değişiklik ve Süreklilik: Çağdaşlama Üzerine Bir Deneme", Atatürk Araştırma Merkezi'nde 21-23 Eylül 1987'de yapılan Uluslararası Atatürk Sempozyumu; "Tanzimat'tan Sonra Batı'ya Gönderilen Türk Öğrencileri ve Bunlar Üzerinde Yapılacak Araştırmaların Önemi", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Aralık 1989'da Milli Kütüphane'de yapılmıştır (her iki bildiri de Türkçedir).

cob M. Landau'ya da minnettarım. Kendisine en içten teşekkürlerimi sunarım. Profesör Selim İlkin ile Profesör M. Şükür Hanioglu'ya dostça yardımlarından dolayı büyük şükran borcum var. 1979'da ilk kez Türkiye'de bulunduğum sırada, İstanbul Üniversitesi'nde Profesör Ömer Faruk Akün bana yardımcı oldu. Divan Edebiyatı üzerine yazdığı bir ansiklopedik sözlük yakınlarda yayımlanan³ Dr. İskender Pala, o zamandan bugüne dostça yardımlarını hiç esirgemedi. Kendilerine yürekten teşekkür ediyorum. İstanbul Elif Kitabevi'nden Arslan Kaynardağ ve Gani Yener bugün de şükranla andığım yardımlarda bulundular. Aşağıdaki kütüphanelerin yönetici ve çalışanlarına da teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum: İstanbul Belediye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. Son olarak –ama önem bakımından sonuncu değil– çalışmanın ilk biçimini okuyan ve üslup düzeltmeleri yapan, Osaka Üniversitesi'nden Dr. David Roberts'a özellikle teşekkür ediyorum. Bu kitabı hazırlarken yukarıda adını andığım veya anmadığım pek çok meslektaşımın yardımlarından yararlanmama karşın, söylemeye gerek yok ki, kitaptaki bütün hatalardan yalnız ben sorumluyum.

Bu kitabın üçüncü ve dördüncü bölümleri, daha önce sırasıyla *ODTÜ Gelişme Dergisi*'nde yayımlanan ve *Turcica* dergisinde basılması kabul edilen makalelere dayanmaktadır. Bu makaleleri genişletilmiş bir biçimde yeniden yayımlamama izin verdikleri için bu dergilerin editörlerine teşekkür ederim.

M.A.

Nara, Şubat 1990

3 *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, 1989.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Bu çalışmanın Türkçe baskısının hazırlanmasında bazı ufak tefek düzeltmeler dışında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. İngilizce baskının önsözünde de söylediğim gibi, çalışma içinde başta Namık Kemal ve Ziya Gökalp olmak üzere Osmanlı aydınlarının düşüncelerinde yer edinmiş, nispeten sevimsiz yönlerine temas ettim. Ancak bundaki amacım Osmanlı aydınlarını eleştirmek değildir. Bizce bu sevimsiz görünen yönler, gerçekte genel olarak uluslaşma sürecinde ortaya çıkan problemlerin bir yansıması, belki pek incelikli olmayan sert bir yansımasıdır. Nitekim o önsözde de okurlarımın sorunlara global bir perspektifle yaklaşmasını istemiştim.

Bu çalışma hakkındaki eleştirilerden birisi ve belki de en ciddi, şu olabilir: “milliyetçilik” kavramının herhangi bir tanımlama yapmadan kullanılışı. Bu tür bir eleştirinin, özellikle sosyal bilimciler arasında rağbet göreceğini biliyorum. Ancak ben bu tanımlamayı kasden yapmadım. Zira Osmanlıları ilk önce Batı Avrupa tipi milliyetçiliğin etkilediği, daha sonra da Doğu Avrupa tipi milliyetçiliğin etkilemeye başladı-

ğı herkesçe bilindir. Keza İslâmî bir gelenek taşıyan millet kelimesinin, gitgide “ulus” anlamında kullanıldığı da bir gerçektir. öte yandan, “ırk” ve “kavim” kelimeleri de milliyetçilik tartışmalarına katılmaya başlanmıştır. Kullanan kişilere ve kullanılan zamanlara göre anlamı değişen bu kavramı, önce Batılı sosyal bilimcilerin yaptığı şekilde tanımlayıp, sonra bu tanımlamaya göre sınıflayarak anlatsaydım, şüphesiz çalışmam daha açık olurdu. Ancak inancım odur ki, bu sistem beni tarihsel gerçeklerden uzaklaştıracaktı. Bunun içindir ki milliyetçi aydınların söylediği biçimde yazmayı tercih ettim. Böylece Türk milliyetçiliğinin bir akımının Osmanlı vatanseverliğiyle olan sürekliliği de açıkça gösterilebilecekti.

Bu çalışmanın İngilizce baskısını yazarken, zihnimden de önce Türkçeden Japonca'ya ve sonra da Japonca'dan İngilizce'ye çeviriler yapmak zorunda kalmıştım. Şimdi ise İngilizce'den Türkçeye çevirilirken, alıntuların İngilizce'den değil Türkçe aslından transkripsiyon yapıp konulmasına özen gösterildi.* Böylece çalışmam en doğal ve umarım en açık şeklini almış oldu. Aslında bu çalışmayı Türk okurlar tarafından okunmak için yazmıştım. Milliyetçiliğin her ulusa uygulanabilen ideal bir tipinin, en azından tiplerinin bulunduğu inandırılmaz bir dönemde, yani artık milliyetçiliğin ve ulus devletinin sonrasını düşünmek gereken günlerde yaşıyoruz. Bunun içindir ki Osmanlı'nın son dönemindeki milliyetçilik akımı –ki bu dönem, milliyetçilik akımının çeşitli sorunlarını da içerir– incelenirken dünyanın bugünkü karışık durumunun da gözönünde bulundurulması gerektiğine inanıyorum.

M.A.

Tokyo, Ocak 1994

(*) Transkripsiyonu Yücel Demirel tarafından yapılmıştır.

GİRİŞ

Fransız Devrimi, Osmanlı aydınları üzerinde büyük bir etki yaratan ilk Batı hareketidir. Ancak, devrimin sloganı “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” Osmanlılara aynı biçimde geçmemiştir: Bernard Lewis’in doğru olarak saptadığı gibi,¹ “özgürlük, eşitlik, ulusallık” biçimini almıştır.

Osmanlı özgürlükçülüğünün (liberalizm) babası Namık Kemal (1840-1888), gazetesi *Hürriyet*'in (Arapça kökenli bu Türkçe sözcüğün çevirisi olarak) başlığının yanına “la Liberté” sözcüğünü koymuştur. Namık Kemal, Osmanlıları padişahın zorbalığından kurtarmak istiyordu ve Osmanlı siyasal yaşamına meşveret kavramını sokmak için çalışıyordu.² Özgürlükçü düşüncesi, kendisini İslâm hukuku karşısında insanların eşitliği veya müsavat arayışına yöneltmişti, ne var ki, eşitlik üzerine düşünceleri doğal olarak İslâm

1 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. basım, Londra, 1968, s. 54.

2 Namık Kemal'in meşveret fikri için şu yazı dizisine bakınız: “Ve şavirhum fi el-emri”, *Hürriyet*, sayı 4; “Usûl-i meşverete dair...”, *Hürriyet*, sayı 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, 1962, s. 287-313.

dünyasıyla sınırlıydı.³ Namık Kemal yalnız bir siyaset adamı değil, aynı zamanda bir edebiyatçıydı da. Çağdaş Türk edebiyatının doğuşunda büyük katkıları vardır. İlk Türk tiyatrosunu (*Vatan yahut Silistre*, 1873) o yazmıştı, gerçi Şinasi'nin (1824-1871) daha önce giriştiği bir denemesi de vardır. Namık Kemal, ayrıca yazı dilinin, “kaba Türkçe” diye aşağılanan konuşma diline uygun olarak sadeleşmesini de savunmuştu,⁴ Türk dilinin modern biçimi onun çalışmalarıyla sonuca ulaşmaya başladı.

Bütün bu eylemlere onu yönelten şey, kuşkusuz, ülkesine ya da kendi deyişiyle vatanına duyduğu coşkunun sevgiydi. İlk tiyatro eserini kendisine yazdıran etken, mutlakiyetçiliğe karşı çıkışında olduğu gibi vatanseverliği idi. Dilde sadeleşmeyi savunması bile vatanseverliğiyle ilişkili gösterilebilir, çünkü bu dil anlayışı da özgürlükçülüğünden doğmuştur: Aydınların yazı dili halkın günlük konuşma dilinden o kadar farklıydı ki, halk yönetici elitin dilini hiç anlamıyordu, Namık Kemal de aydınları bundan dolayı eleştiriyordu.⁵

Bunlardan anlaşıldığı üzere, Osmanlı özgürlükçü hareketinin, hatta 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı tarihinin temel taşlarından biri vatanseverlikti veya vatan kavramıydı. Dolayısıyla bu kavramı dikkatle incelemeliyiz. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın başından itibaren geçirdiği değişikliklerin arasında ortaya çıkmıştı bu kavram.

II. Mahmut (1808-1839), yerel güçleri bastırarak, taşrada merkezi otoriteyi yeniden kurmuştu.⁶ Kuşkusuz mer-

3 A.g.e., s. 319.

4 Namık Kemal, *Bahar-ı Dâniş*, 3. basım, İstanbul, 1311, s. 8, 9.

5 A.g.e.; Ziya Paşa, *Hürriyet* gazetesini Namık Kemal'le birlikte çıkarıyordu ve bürokratların kullandığı dilin asıl Türkçeden koptuğu, bu yüzden, devlet işlerinin halkın anlayamadığı bir dille yürütüldüğünü yazmıştır. Bkz. Ziya Paşa, “Şiir ve İnşa”, *Hürriyet*, sayı 11, 1868, s. 7; ve Mardin, *Genesis*, s. 309.

6 II. Mahmud'un reformları için bkz. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt II, Cambridge, 1977, s. 1-54, özellikle, s. 14, 15.

kezi yönetimin bütün gücü elinde toplaması daha sonra Sultan Abdülaziz'in istibdadını kolaylaştıracaktı, ne var ki bu merkezileştirme politikası, modernleşmeyi sağlayan ilerdeki reformların da temellerini oluşturmuştur. Merkezileştirme politikasının ardından Tanzimat gelmiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda milliyetçilik veya Osmanlı vatanseverliği açısından en önemli nokta, dinleri ne olursa olsun bütün Osmanlı tebasının kanun önünde eşitliği ilkesidir.⁷ O zamana kadar millet sistemiyle gayrimüslim unsurların içişlerine karışmayan Osmanlı yönetiminin bu buluşu, Osmanlılar üzerinde büyük bir etki yarattı: Fransız kökenli yeni bir fikirle, ulus kavramıyla birlikte, yeni bir ilkenin –Osmanlılık– doğuşunu hazırladı. Bu ilke, Fransa gibi özgür ve eşit bir ulus yaratma amacına yönelikti. Doğal olarak ulusal birlik aranacaktı. Namık Kemal'in tutkuyla bağlı olduğu Osmanlı vatanın özelliği buydu. Namık Kemal, “Osmanlı Milleti”nin –en azından Müslüman tebasının– özgürlük ve eşitliğini isteyen bir vatanseverdi.

Bilindiği gibi, birçok ülkede, hatta yüzyıllar süren yavaş bir süreçle uluslaşmasını tamamlayan Fransa'da, etnik grupların ayrılıkçı hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu gerçek, eşitlik kavramında azınlıkların asimilasyonunu öngören negatif bir yönün bulunduğunu da gösterir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, uluslaşma süreci son derece kısaydı; bu yüzden, imparatorluğun yakın tarihini uluslaşma sorunları derinden sarsmıştır. Namık Kemal 1878'de bu konuya ilişkin ilginç mektuplar yazmıştır. Menemenli Rifat'a yazdığı bu mektupları sürgün yeri Midilli'de kaleme almıştı. Arap harflerinin yerine Latin harflerinin alınması konusunda 30 Ağustos 1878 tarihli mektubunda şunları yazıyordu:

7 A.g.e., s. 59-61; Lewis, *Emergence*, s. 109.

Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçeden maada kâffesini mahvetmeye çalışmak iktiza ederken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniye ellerine şikak için bir silah-ı manevi mi teslim edelim?.. Lisan, bir kavmin diğerine inkılabını men için belki diyayneden bile daha metin bir seddir.⁸

13 Eylül tarihli mektubunda da:

Vâkıâ Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kabîl değıldir; fakat Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara tamim etmek pek kabildir. Oralarda, münasip yolda idare olunur mektepler yapılır ve hatta bizim o nakıs maarif nizamnamesinin hükmü icra olunur ise, yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur.⁹

Yunanistan 1829'da bağımsızlığını kazanmıştı. Bulgaristan, Namık Kemal bu mektupları yazdığı yıl, 1878'de Ayas-tefanos ve Berlin antlaşmalarıyla özerklik elde etmişti. Berlin Antlaşması'yla, Romanya, Karadağ ve Sırbistan bağımsızlıklarını ilan etmişti, Bosna-Hersek ise Avusturya işgali altındaydı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu Balkan topraklarının çoğunu fiilen kaybetmişti, Arnavutluk –Makedonya ile birlikte– bu dönemde Osmanlı yönetimi altında kalan tek Balkan ülkesiydi.

Bir Osmanlı ulusu fikri öylesine etkileyiciydi ki, Osmanlı aydınları ondan kolay kolay vazgeçemeyeceklerdi. Avrupa'da istibdata karşı faaliyet gösteren Jön Türklerin hemen hemen hepsi bu görüşü benimsemişti, “ulus”un birliğini gelişimin doğal bir parçası sayıyorlardı.¹⁰ Türk milli-

8 Fevziye Abdullah Tansel (ed.), *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, Ankara, 1969, s. 231

9 A.g.e., s. 244.

10 M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, tarihsiz (1981), s. 209, 210.

yetçiliğinin ilk manifestosu *Üç Tarz-ı Siyaset*'in (1904) yazarı Yusuf Akçura'nın (1876-1935) yakın arkadaşı Ahmet Ferit (1877-1971) bile, arkadaşının yazısındaki temel tezi –Osmanlı ulusu kavramının reddedilmesi tezini– kabul edemiyordu. Gerçekten, tartışmaya katılan bir başka yazarı, Ali Kemal'i (1867-1922) eleştirirken, Ahmet Ferit yazının genel çerçevesini desteklemiş, ne var ki, sonuç bölümünü onaylamamıştı. Ahmet Ferit, “Osmanlı milliyetçiliği” politikasının niteliğini kavramıştı. Tanzimat ve Mithat Paşa Kanun-ı Esasi'si gibi reformların amacı, ona göre, Osmanlı ulusunu kurmaktı; Osmanlı yönetimi bütün tebasını bir Türk ulusu (hâkim millet) içinde asimile etmeye girişmişti.¹¹ Ahmet Ferit bu politikayı şöyle değerlendirir:

Milliyet-i Osmaniye siyaseti ... atiyen pek parlak neticeler vadetmese de elyevm en sehlüttakip, en ziyade müfid bir politikadır.¹²

Ahmet Ferit, Osmanlı yönetiminin, bütün “Türk” sınırlarını veya uyruklarını koruyamayacağını ve sınırları içinde yaşayan bütün uyruklarını Türk yapamayacağını anlamıştı. Ne var ki, düşüncelerini şöyle savunuyordu:

Biz tekmil elimizdekini müdafaa ve temsile, siyaset-i Osmaniye'yi takibe hasr-ı efkâr ederiz. Muvaffak olduğumuz kadarı bize kahr, kalmayanı gider.¹³

Bugün benimsenen görüş, bir Osmanlı ulusu fikrinin yerini, bu hayalci fikri ortadan kaldıran Türk milliyetçiliğinin aldığı şeklindedir. Elbette, Yusuf Akçura 1904 makalesinde bir Osmanlı ulusu politikasını reddetmişti ve Türk milliyetçiliği fikrinin 1910'larda Osmanlı politikası üzerinde büyük

11 Ahmet Ferit, “Bir Mektup”, *Üç Tarz-ı Siyaset* içinde, İstanbul, 1327, s. 51-55.

12 A.g.e., s. 60.

13 A.g.e., s. 63.

etkisi vardı. Ancak, Osmanlı aydınlarının Türk milliyetçiliğini kolayca benimsemelerinin nedeni bugüne dek gerçekten açıklığa kavuşturulmamıştır. Bundan dolayı, bu çalışmada, Jön Türk döneminde Türk milliyetçiliği fikrinin gelişimi incelenecektir.

Türk milliyetçiliğinin gelişmesi, Jön Türk döneminin başta gelen fenomenlerinden biridir. Bu konuya ilişkin mevcut çalışmaların ciddi bir eksigi vardır: Milliyetçi fikri yaymakta işbirliği yapan iki grup, Osmanlı Türkleri ile Rusya'dan göçen Türkler arasındaki farkı yakalayamazlar. İkinci gruptakiler, Osmanlı İmparatorluğu'na göçmeden önce Çarlık yönetiminden kurtulmaya yönelik milliyetçi hareketlere önderlik etmişlerdi. Gördüğümüz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, çokuluslu imparatorluğun çeşitli uyruklarından bir sözde ulus devlet kurmayı amaçlayan çekici bir Osmanlı ulusu fikri vardı. Bu, sorunun çözümü için bir başka yol sağlıyordu. Türk milliyetçiliğinin iki boyutu vardı: Osmanlı Türkleri arasında uzun süredir kaybolmuş bulunan bir ulusal Türk kimliği arayışı ve bilinçlenen Türkler tarafından toplumsal birliğin kurulması ve güçlendirilmesi. İlk özelliği bütün milliyetçiler paylaşıyordu. Ancak, Ziya Gökalp (1876-1924), 1923'te Türk milliyetçiliğinin hedefleri olarak, üç ilke sayıyordu: Türkiyecilik, Oğuzculuk (Türkmencilik), ve Turancılık.¹⁴ Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra bile ilkeler bu denli değişik olduğuna göre, 20. yüzyılın başında milliyetçiliğin ikinci cephesini çok dikkatli incelememiz gerekir.

Milliyetçilerin bu iki grubunun görüşlerini anlamanın en iyi yolu, yayımladıkları dergileri incelemektir. Bu dergilerin incelenmesi, genellikle edebiyat tarihçilerinin işi sayılmıştır. Aslında, tarih ve siyaset bilimi çalışmalarına da

14 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1923, s. 25.

katkıları olabilecek kaynaklardır bunlar.¹⁵ Bu kitapta, dört önemli dergi incelenecektir: *Türk Derneği*, *Genç Kalem*, *Türk Yurdu*, *İslâm Mecmuası*. Ayrıca, İsviçre’de okuyan milliyetçi öğrencilerin örgütlenme süreci de incelenecek, böylece Jön Türk döneminin en önemli milliyetçi örgütü Türk Ocağı’nın kuruluşuna ilişkin yeni ipuçları da elde edilecektir.

15 Kimi Türk araştırmacılar, tarih incelemelerinde dergileri kullanmıştır. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Ankara, 1982; Hanioglu, *Abdullah Cevdet*.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DERNEĞİ

Yusuf Akçura, Jön Türk devriminden dört ay sonra Kasım 1908'de İstanbul'a yerleşmiştir.¹ Özellikle 1905 Rus Devriminden sonra, çarlık yönetiminde Müslüman Türklerin hakları için zorlu, ama sonuçsuz bir mücadele yürütmüştü.² Nihayet, 1908 Temmuzu'ndan beri basın özgürlüğünün sağlandığı Osmanlı Devleti başkentine göçetmeye karar vermişti. Aynı yılın sonlarında, milliyetçi harekete yeni bir güç arayışıyla, Türk Derneği adıyla bir örgüt kurdu.³ Bu dernek, yalnız Jön Türk döneminin ilk milliyetçi örgütü olduğu için değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde-

1 Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı: 1928*, İstanbul, 1928, s. 435.

2 Akçura'nın İstanbul'a gelmeden önceki faaliyetleri için bkz: François Geogon, *Aux origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris, 1981, s. 12-40; Serge A. Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge, Mass., 1960 (2. baskı, 1970), s. 38-54.

3 Akçura, Türk milliyetçiliğinin tarihine ilişkin kapsamlı çalışmasında derneğin nizamnamesinin 25 Aralık'ta yayımlandığını belirtmiştir. (Akçuraoğlu, *Türk Yılı*, s. 435). Diğer taraftan, derneğin merkezindeki mührün üzerinde, derneğin adının altında 13 Zilhicce 1326 tarihi görülebilir. ("Şubelerimize", T.D., V., s. 168). F. Tevetoğlu, bundan ötürü kuruluş tarihini 6 Ocak 1909 olduğuna hükmetmiştir. (Fethi Tevetoğlu, *Müftüoğlu Ahmed Hikmet*, Ankara, 1986, s. 80); Fethi Tevetoğlu, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Ankara, 1986, s. 83.)

ki ve dışındaki Türkleri bir araya getirdiği için de üzerinde durulmaya değer.

Türk Derneği, taşıdığı öneme karşın, Jacob M. Landau ve Ağâh Sırrı Levend'in eserleri dışında neredeyse büsbütün ihmal edilmiştir. J.M. Landau, Pantürkizm üzerine kapsamlı incelemesinde, derneği kültürel Pantürkizmin bir örgütü saymış, üyelerini de Pantürkist diye nitelemiştir.⁴ A.S. Levend, derneğe, Türk dilinin gelişimi açısından yaklaşır. Ancak, hiçbir temel ilkeye sahip olmadığını, üstelik üyeleri arasında da anlaşmazlık bulunduğunu belirterek derneğe pek değer vermez.⁵ Aslında, derneğin önemi tam da bu anlaşmazlıkta yatmaktadır, yukarıda işaret edildiği üzere, milliyetçilik fikrini yaymaya çalışan iki grup vardı. Dolayısıyla, ilk bakışta basit bir anlaşmazlık gibi görünen şey, Türk milliyetçiliğinde iki akımın varlığının göstergesidir. Bu nedenle, derneğin ve özellikle dernek dergisinin ayrıntılı bir incelemesi, üyelerinin ve milliyetçilik akımlarının niteliğini ortaya koyacaktır kuşkusuz.

Türk Derneği'nin kuruluşu

Akçura, İstanbul'a geldikten hemen sonra, öğrencilik günlerinden beri tanıdığı iki ünlü türkoloğu ziyaret etmiştir: Necip Asım (Yazıksız, 1861-1935) ve Veled Çelebi (Izbudak, 1869-1950). Onlara, kültürel, politik olmayan milliyetçi bir örgüt oluşturmak isteğinden söz açmış, kendilerinden harekete önderlik etmelerini istemiştir. Yılın sonuna doğru, Akçura, onları ve milliyetçi eğilimli önde gelen başka aydınları, Mülkiye Mektebi müdürü Mehmet Celâl'in odasında toplamıştır.

4 Jacob M. Landau, *Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*, Londra, 1981, s. 38, 39.

5 Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. basım, Ankara, 1972, s. 300-303.

Türk Derneği adlı bir dernek kurmaya orada karar vermişler; derneğin nizamnamesi 25 Aralık'ta yayımlanmıştır.⁶

Nizamnamenin ilk maddesi derneği bütünüyle bilimsel bir kuruluş olarak tanımlamaktadır.⁷ İkinci madde, derneğin amacını, Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmiş ve bugünkü eserlerini, yaptıklarını, ve durumlarını araştırmak ve ortaya çıkan sonuçları bütün dünyaya yayıp tanıtmak diye ifade eder; ayrıca, maddeye göre, dernek Türk dilinde bir reform gerçekleştirmeye çalışacaktır.⁸ Demek ki dernek, en azından başlangıçta ve kısmen, Akçura'nın 1904 makalesindeki (*Üç Tarz-ı Siyaset*) "Türklerin birliği" ("tevhid-i Et-rak") fikrini benimsiyordu. Dernek, amaçlarını gerçekleştirmek için konferanslar düzenleyecek, dergi ve broşürler yayımlayacaktı.⁹

Üyelerinin analizi, derneğin niteliğinin anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Dernekle aynı adı taşıyan derginin üçüncü sayısında, derginin basım tarihindeki üyelerinin bir listesi çıkmıştır (Tablo 1).¹⁰ Tabloda, derneğin kırk iki üyesinin bü-

6 Türk Derneği'nin kuruluşu için bkz. Akçuraoğlu, *Türk Yılı*, s. 435; Tevetoğlu, *Ahmet Hikmet*, s. 78.

7 "Türk Derneği adlı merkezi İstanbul'da olmak üzere sırf ilim ile uğraşır bir cemiyet kurulmuştur" ("Türk Derneği Nizamnamesi", *S.M.*, XXI (1. yıl), 14 Ocak 1909, s. 331.

8 "Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldeki âsar, efal, ahvalini ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atıkasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologiyasını, ahval-i ictimaiye ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp tanıtmak, ayrıca da dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ana göre tedkik etmektir." (A.g.e.)

9 Akçura, Cengiz Han üzerine bir konferans vermiş, bu konferans daha sonra *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanmıştır. Necip Asım'ın eski Türk yazıtı üzerine ve Bursalı Mehmet Tahîr'in Türkler'in bilimlere katkısı üzerine yazdıklarını yayımlamıştır (Bkz. Akçuraoğlu, *Türk Yılı*, s. 436).

10 Dergi tarihsizdir. Akçura, bu yayının organının ilk kez 1911'de yayımlandığını, son sayısının ise *Türk Yurdu* dergisinin çıkışından hemen önce, yani aynı yılın Kasım'ında çıktığını belirtir. Ayrıca, Türk Derneği'nin yayın organını ayda bir

yük bir bölümünü Darülfünun öğretim üyeleri dahil, dönemin önde gelen aydınlarının oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, derneğin kültürel ve bilimsel niteliğini göstermektedir.

Dernek başkanı seçilen Fuat Raif, Köse Raif Paşa'nın oğlundur ve Fuat Köseraif (1872-1949) diye tanınır.¹¹ Türk milliyetçiliği pek yaygın olmadığı için, ilk milliyetçi örgütün gerçek kurucusu, yani Akçura ihtiyatlı hareket etmek zorundaydı. Örgütün politik olmayan niteliğini öne çıkarmış; dahası, dernek başkanlığını bir paşa çocuğu üstlenmiş, Osmanlı hanedanından Yusuf İzzettin fahri başkanlığa getirilmişti.¹²

Kuruluşundan sonra, V. Gordlevski gibi yabancı türkoğlar da derneğe katılmış ve dergiye yazı vermişlerdir. İsmail Gasprinski gibi Rusya'da bulunan veya Rusya'dan gelen Türkler de dernek üyesi olmuştur. Tablodakiler dışında altı kişinin daha *Türk Derneği* dergisinde yazısı yayımlanmıştır: Celal Sahir, Mehmet Salih, Ömer Halis, Mişeroğlu Zarif Beşri, Baron Carra de Vaux ve A.R. imzasını kullanan bir başka yazar. Üye listesinde adı anılmayan, derneğe yakınlık duyan başka kişiler bulunduğu anlaşılmaktadır; Akçura aidatlarını ödeyen üye sayısının altmış üçü bulunduğunu yazar.¹³

Dernek, Rusçuk, İzmir, Kastamonu ve Budapeşte'de şubeler açmıştır. Budapeşte şubesinin başkanı Ignacz Kunos'tu.¹⁴ İzmir şubesinin üye sayısı on dört, Kastamonu'nki on ikiydi, bunların büyük kısmı da oradaki memurlardı.¹⁵

yayımlayamadığını açıklar. Demek ki, *Türk Derneği* dergisinin üçüncü sayısı, en geç Temmuz 1911'de çıkmıştır.

11 Akçuraoğlu, *Türk Yılı*, s. 369-371; ayrıca bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, cilt 5, İstanbul, 1982, "Köseraif Fuat" maddesi, s. 420, 421. Uzmanlık alanı dilbilimdi; *Türk Derneği* dergisinde R.M. Fuat, R.M.F. ve R.F. imzalarıyla pek çok yazı yazmıştı.

12 "Bugün Türk Derneği'nde Aza Bulunan Zatlar", *T.D.*, III, s. 103.

13 Akçuraoğlu, *Türk Yılı*, s. 435, 436.

14 "Şubelerimize", *T.D.*, V., s. 167.

15 *A.g.e.*, s. 164, 165.